

ΛΙΝΟΣ Γ. ΜΠΕΝΑΚΗΣ, Ἀθῆναι

Η ΓΕΝΕΣΗ ΤΗΣ ΛΟΓΙΚΗΣ ΨΥΧΗΣ ΣΤΟΝ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ ΚΑΙ ΣΤΗ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

ΜΕ ΑΦΟΡΜΗ ΕΝΑ ΝΕΟ ΚΕΙΜΕΝΟ ΤΟΥ ΑΡΕΘΑ

Ἡ πρόσφατη πρώτη κριτική ἔκδοση τῶν μικρῶν κειμένων τοῦ Ἀρέθα (850 - 944)¹ μᾶς κάνει προσιτὴ καὶ τὴν *Πρὸς Νικήταν* ἐπιστολὴ τοῦ βυζαντινοῦ σοφοῦ, ποὺ τὴν μακρὰ της μόνο ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὸν μοναδικὸ καὶ δυστυχῶς ἐλλειπῆ κώδικα τῆς Μόσχας 315 (Vladimir 441) εἶχε κάνει γνωστὴ ὁ Κουγέας². Θέμα τῆς ἐπιστολῆς, ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ 22 κεφάλαια (342, 1 - 362, 14 West.), εἶναι τὸ πρόβλημα τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ «λόγου τοῦ θεοῦ»· θέση τοῦ Ἀρέθα ὅτι ἡ ἀνθρώπινη φύση τοῦ Χριστοῦ ὑπῆρξε ἐξ ἀρχῆς τελεία, καὶ κύριο ἐπιχείρημά του —κατὰ τὴ διατύπωση τῆς «ἐπιγραφῆς»— ὅτι *τελεία ταῖς τῶν ἀνθρώπων γενέσεσιν ἡ λογικὴ ψυχὴ παραγομένη ὑπὸ Θεοῦ τῷ διαπλασσομένῳ εἰσκρίνεται, καὶ οὐχ ὥς Ἀριστοτέλει*

1. *Arethae archiepiscopi Caesariensis Scripta minora* 1, rec. L. G. Westerink, Lipsiae (Bibliotheca Teubneriana) 1968, 362 σελ.

2. Σ. Β. Κουγέας, *Ὁ Καισαρείας Ἀρέθας καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ. Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς πρώτης ἀναγεννήσεως τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων ἐν Βυζαντίῳ*, Ἀθῆναι 1913, 80 ἐπ. — Ὁ Ἀρέθας ἀντιπροσωπεύει τὸν τύπο τοῦ Βυζαντινοῦ σοφοῦ, ποὺ τὸ πρότυπό του ἐδημιούργησε ὁ Φώτιος. Τὸ ἔργο καὶ ἡ δράση του ἀνήκουν βασικὰ στὴ Χριστιανικὴ Ἀπολογητικὴ καὶ Ἑρμηνευτικὴ, ἀλλὰ καὶ στὴν Ἱστορίαν τῆς Φιλολογίας. Συγκέντρωνε καὶ παρήγγελλε νὰ ἀντιγραφοῦν γιὰ λογαριασμό του χειρόγραφα ἐκκλησιαστικῶν καὶ ἐθνικῶν συγγραφέων, στὰ περιθώρια πολλῶν ἀπὸ τὰ ὁποῖα καταχωροῦσε προσωπικά σχόλια. Ἐτσι π.χ. σὲ ἔργα τοῦ Κλήμεντος Ἀλεξανδρείας, τοῦ Εὐσεβίου, τοῦ Φωτίου, τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ Εὐκλείδου, τοῦ Δίωνος Χρυσόστομου, τοῦ Ἀριστείδου, τοῦ Λουκιανοῦ κ.ἄ. Τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὴ Φιλοσοφία ἦταν ἐντονώτερο στὰ πρωιμώτερα χρόνια του. Τὰ σχόλια τοῦ Ἀρέθα στὸν Πλάτωνα εἶναι κυρίως ἐρμηνευτικά, π.χ. στὸν *Γοργία*, στὸν *Θεαίτητο* κ.ἄ. (Greene, *Scholia Platonica*, 1938, 446-78), περιέχουν ὅμως καὶ κρίσεις, ποὺ στόχο ἔχουν τὴ θεωρίαν τῶν Ἰδεῶν καὶ τὴν περὶ θεοῦ διδασκαλίαν τοῦ Πλάτωνος (βλ. τὰ σχόλιά του στὴν *Ἐπιτομὴ* καὶ στὰ *Προλεγόμενα* τοῦ Ἀλβίνου, ἔκδ. L. Westerink - Β. Λαοῦρδα, «Ἑλληνικά» 17 (1962) 111-21). Ἀξιολόγησις τῶν Σχολίων τοῦ Cod. Bodl. Clarcianus 39 βλ. τώρα ἀπὸ τὸν R.S. Brumbaugh, «*Journal of Warburg and Courtauld Inst.*» 24 (1961) 52 ἐπ. — Γιὰ τὴν εὐρεῖαν σπουδῇ καὶ



δοκεῖ (340, 4-6). Δυστυχῶς τὰ χάσματα τοῦ κώδικος μᾶς ἔχουν στερήσει τὰ τμήματα ἀκριβῶς τῆς ἐπιστολῆς, ὅπου διατυπώνεται ἡ κριτικὴ τῆς ἀριστοτελικῆς διδασκαλίας. Γι' αὐτὸ καὶ εἶναι πολύτιμοι οἱ τίτλοι τῶν σχετικῶν κεφαλαίων στὴν ἀρχὴ τῆς ἐπιστολῆς : ε'. *Πρὸς Ἀριστοτέλη καὶ τοὺς λέγοντας φυτικῇ δυνάμει τὸ ἔμβρυον ἐν τῇ μήτρᾳ διοικεῖσθαι* (342, 13) καὶ θ'. *Ὅτι τελεία ἡ λογικὴ ψυχὴ ἐν τῇ συλλήψει δίδοται καὶ οὐδὲν ἢ τοῦ ὀργάνου ἀτέλεια ταύτην παραβλάπτει. . .* (343, 9).

Ἡ διδασκαλία τοῦ Ἀριστοτέλους ποὺ κρίνεται ἐδῶ ἀπολήγει στὴν πολυσυζητημένη λύση τοῦ *θύραθεν νοῦ*, καὶ πολὺ σωστὰ ὁ Κουγέας συσχέτισε τὴν κριτικὴ τοῦ Ἀρέθα μετὰ τὴ διδασκαλία τοῦ *Περὶ ζώων γενέσεως*³. Εἰδικώτερα ἡ κριτικὴ ἐντοπίζεται στὸ θέμα τοῦ χρόνου εἰσόδου τῆς λογικῆς ψυχῆς στὸ σῶμα κατὰ τὴ γένεση τοῦ νέου ἀνθρώπου, ἡ ἀπάντηση ὅμως στὸ θέμα αὐτὸ συνδέεται καὶ μετὰ ἄλλα προβλήματα. Ἡ ἀριστοτελικὴ διδασκαλία στὸ *Περὶ ζώων γενέσεως* συνοψίζεται στὸ ὅτι γιὰ τὴ δημιουργία τοῦ νέου ἀνθρωπίνου ὄντος ὁ πατέρας προσφέρει τὴ μορφή καὶ ἡ μητέρα τὴν ὕλη. Ἐφ' ὅσον ἡ μορφή εἶναι ἡ ψυχὴ, πρέπει οἱ ψυχικὲς ιδιότητες νὰ προέρχονται ἀπὸ τὸν πατέρα. Αὐτὲς περιέχονται στὸ σπέρμα καὶ γίνονται στὸ ἔμβρυο ἡ κινητικὴ δύναμη ποὺ τοῦ χαρίζει τελικὰ τὴ μορφή τοῦ νέου ἀνθρώπου. Ἐξ ἄλλου ἐφ' ὅσον γίνεται δεκτὸ ὅτι ἡ ψυχὴ ἢ τουλάχιστον ἓν τμῆμα τῆς προϋπάρχει, πρέπει τὸ τμῆμα αὐτὸ τῆς ψυχῆς —καὶ τοῦτο εἶναι τὸ λογικὸ τμῆμα, ὁ νοῦς— νὰ εἰσέρχεται στὸ ἔμβρυο ἀπὸ ἔξω καὶ μάλιστα σὲ χρόνο, ποὺ δὲν μπορούμε νὰ προσδιορίσωμε πιὸ συγκεκριμένα. Ὅπωςδήποτε ἡ διαδικασία τῆς αὐξήσεως τοῦ ἐμβρύου καὶ τῆς γενέσεως τοῦ ἀνθρώπου (*φυτικὴ - αἰσθητικὴ - λογικὴ ψυχὴ*) εἶναι βραδεῖα καὶ ὁ νοῦς μένει γιὰ πολὺ ἀδρανὴς (εἶναι παρὼν δυνάμει)⁴.

τὴν ἐκτίμηση τῶν ἀριστοτελικῶν ἔργων ἔχομε προσωπικὲς μαρτυρίες τοῦ Ἀρέθα, π.χ. στὴν ἐπιστολὴ *Πρὸς Στέφανον* (*Scripta minora* 1, 325) καὶ στὴ Σύνοψη Σχολίων στὴν *Ἀποκάλυψη* (PG 106, 784). Ἀπὸ τίς σημειώσεις τοῦ Ἀρέθα στὶς παραδόσεις τοῦ διδασκάλου του Λέοντος τοῦ Μαθηματικοῦ στὸν κώδικα τῶν ἔργων τοῦ Εὐκλείδου (Bodl. 8, 1, ἔτους 888) ὁ K. Vogel (*Akten des XI. Intern. Byzantin.-Kongr.*, München 1960) ἔδειξε ὅτι πρῶτος ὁ Λέων (πρὶν ἀπὸ τὸν Leonardo di Pisa καὶ τὸν François Viète) ἐχρησιμοποίησε τὰ στοιχεῖα τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου γιὰ τὴν ἐνδειξὴ τῶν γενικῶν ἀριθμῶν. —Γιὰ τὴ θέση καὶ τὴν προσφορὰ τοῦ Ἀρέθα στὰ γράμματα καὶ εἰδικώτερα γιὰ τοὺς κώδικες τοῦ Ἀρέθα βλ. τώρα P. Lemerle, *Le premier humanisme byzantin*, Paris 1971, 205-41 (Aréthas de Patras).

3. B 3, 736 a 29 ἐπ. Ἀντίθετα ὁ ἐκδότης τῶν *Scripta minora* παραπέμπει στὰ *Ἠθικὰ Νικομ.* I 13, 1102 a 32-b 2, ὅπου ἔχομε βέβαια τὴ διδασκαλία γιὰ τὰ μέρη τῆς ψυχῆς, αὐτὴ ὅμως δὲν ἀποτελεῖ ἀντικείμενο κριτικῆς τοῦ Ἀρέθα· εἶναι ἄλλωστε γενικὰ ἀποδεκτὴ ἀπὸ τὴ χριστιανικὴ σκέψη.

4. Βλ. τὴν ἐγκυρὴ συνοπτικὴ ἐκθεσὴ τοῦ D. J. Allan, *Die Philosophie des Aristo-*

Ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ Ἀρέθα προκύπτει πρῶτα ἔμμεσα —σὲ ἀπόλυτη συμφωνία στὸ σημεῖο αὐτὸ μὲ ὅλη τὴν πατερικὴ καὶ τὴ μεταγενέστερη βυζαντινὴ σκέψη— ἡ ἀπόκρουσις τῆς θύραθεν εἰσόδου τῆς λογικῆς ψυχῆς (σὲ χρόνον, ὅπως πιστεύεται ὅτι δέχεται ἡ ἐθνικὴ φιλοσοφία γενικά, μεταγενέστερο τῆς διαμορφώσεως τοῦ σώματος⁵), ἐφ' ὅσον ἡ θύραθεν αὐτὴ εἰσοδος τῆς ψυχῆς συνδέεται μὲ τὴν προϋπαρξή της (βλ. τὸν τίτλο τοῦ κεφ. ιε' : *Πρὸς τοὺς λέγοντας, εἰ τελεία ἡ λογικὴ τῇ κινήσει καταπέμπεται, ἀνάγκη προὔπαρξιν ψυχῶν πρεσβεύειν*, 343, 26 καὶ τὴ φράση : *ἐπὰν γὰρ τινες . . . ἐνδιαβάλλειν πειρῶνται τὴν τῆς ψυχῆς τελειότητα, ἐπὶ προὔπαρξιν αὐτὴν ἀναφέρειν ἀδολεσχοῦντες τοὺς ἐντελῆ δογματίζοντας ταύτῃ τὴν εἰς γένεσιν πρόοδον . . .* 351, 8 ἐπ.). Ἡ κυρίως ὁμῶς κριτικὴ καὶ ἄμεση θέσις τοῦ Ἀρέθα ἀναφέρεται στὸν χρόνον εἰσόδου τῆς λογικῆς ψυχῆς στὸ σῶμα τοῦ νέου ἀνθρώπου· καὶ ἐδῶ ὁ Ἀρέθας δὲν ἀκολουθεῖ τὴν κοινὴν πατερικὴ παράδοσιν καὶ τὴν ἐπίσημην διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ —ὅπως θὰ φανῇ— τὴ διδασκαλίαν τοῦ Γρηγορίου Νύσσης, ποὺ ἀπετέλεσε ἐξαίρεση καὶ προβλημάτισε πολὺ καὶ τοὺς πλησιέστερους καὶ τοὺς ἀπώτερους (μέχρι καὶ τῶν ὑστέρων βυζαντινῶν χρόνων) μεταγενεστέρους του⁶.

teles, Übers. v. P. Wilpert, Hamburg 1955, 79-80. Ἡ προβληματικὴ τοῦ περιφήμου χωρίου 736 b 15-29 ἀναλύεται ἐξαντλητικὰ καὶ μὲ πειστικὰ συμπεράσματα ἀπὸ τὸν P. Moraux, *A propos du νοῦς θύραθεν chez Aristote*, στὸ *Autour d'Aristote* (Recueil d'études offert à A. Mansion), Louvain 1955, 255-95. Τὸν προσδιορισμὸ τοῦ χρόνου εἰσόδου τῆς λογικῆς ψυχῆς κατὰ τὴν ἀριστοτελικὴ διδασκαλίαν πιστεύει ὅτι μπορεῖ νὰ κάνῃ ὁ Franz Brentano, *Aristoteles und seine Weltanschauung*, Leipzig 1911 (στὸ γενικώτερον ἐνδιαφέρον κεφάλαιο *Mitwirkung der Gottheit zur Entstehung des Menschen*, 133-42), χρησιμοποιοῦντας τὸ χωρίο 737 b 10 *τέλειον δ' ἤδη τότε ἐστὶν τὸ <ζῷον>, ὅταν τὸ μὲν ἄρρην ἢ τὸ δὲ θῆλυ τῶν κνημάτων*: στὸ χρόνον λοιπὸν τῆς διακρίσεως τοῦ φύλου τοῦ ἐμβρύου συντελεῖται χάρις στὴν ἰδιαίτερη συνέργεια τοῦ θεοῦ ἡ θύραθεν εἰσοδος τῆς λογικῆς ψυχῆς, ποὺ ὁλοκληρῶναι τὴ μορφοποίησιν τοῦ νέου ἀνθρώπου. (Στὴ σελ. 139, σημ. 1 βλ. τὴν πολεμικὴν τοῦ Brentano κατὰ τοῦ Zeller γιὰ τὴν ἀποψη τοῦ τελευταίου, ὅτι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην ὁ νοῦς ὑπάρχει στὸ σπέρμα τοῦ πατέρα ἤδη πρὶν ἀπὸ τὴ γονιμοποίησιν).

5. Βλ. π.χ. Μιχαὴλ Ψελλός, *Διδασκαλία παντοδαπὴ* 59 : *τῶν Ἑλλήνων οἱ πρόκριτοι μετὰ τὴν τελείωσιν τοῦ φυσικοῦ ὀργάνου καὶ τὴν ἀποκύψιν τούτου ἐνσπείρουσι ταύτην (sc. τὴν ψυχὴν) τῷ σώματι· πλὴν ὅτε μὲν ἔσωθεν ἢ κατερριζωμένον τὸ ἔμβρυον τὴν φυσικὴν ψυχὴν τούτῳ διδόασιν, ἐξελθόντι δὲ τὴν λογικὴν, καὶ προϊόντι τὴν νοερὰν* (41, 8-12 Westerink). Γεώργιος Γεννάδιος Σχολάριος, *Περὶ τῆς λογικῆς καὶ ἀνθρωπίνης ψυχῆς*, δεύτερον : . . . ἀλλὰ καὶ τῶν ὑστέραν τοῦ σώματος τὴν ψυχὴν δοξασάντων ποτὲ καὶ θύραθεν εἰσιοῦσαν . . . κακείνων τὸ ψεῦδος ἢ σοφωτάτη τῶν διδασκάλων θέσις ἐκπέφυγε (*Oeuvres complètes* 1, 489, 13-16).

6. Βλ. π.χ. τὴν ἰδιαίτερα διαφωτιστικὴ ἀνταλλαγὴ σχετικῶν μὲ τὸ θέμα κειμένων μεταξὺ τοῦ Θεοφάνους Μηδείας (=Θεοδώρου Ἀγαλλιανοῦ, † περ. 1472) καὶ τοῦ Σχολαρίου. Ὁ πρῶτος (*Λόγος ἀποδεικνύων ὅτι τοῦ ἀνθρωπείου σπέρματος ἀψύχου κατα-*



Ἡ γενικώτερη θέση τοῦ Ἀρέθα διατυπώνεται στὴν «ἐπιγραφή» τῆς ἐπιστολῆς *Πρὸς Νικήταν* ὡς ἑξῆς : *ταῖς τῶν ἀνθρώπων γενέσεσιν ἡ λογικὴ ψυχὴ τελεῖα τῷ διαπλασσομένῳ εἰσκρίνεται παραγομένη ὑπὸ Θεοῦ* (πρβλ. 350, 22 *ἐν τελεῇ τῇ ἀνθρωπίνῃ γενέσει ἡ ψυχὴ δίδεται καὶ* 343, 26... *τελεῖα ἡ λογικὴ* [sc. ψυχὴ] *τῇ κνήσει καταπέμπεται*). Ἀπὸ τῆς διατύπωσης αὐτῇ προκύπτει ἀρχικὰ μόνο ἡ ἀντίθεση πρὸς τὴν ἀριστοτελικὴν διδασκαλίαν τῆς δυνάμει παρουσίας τῆς λογικῆς ψυχῆς στὸ ἔμβρυο, στὸ ὁποῖο εἰσέρχεται θύραθεν, ἀφοῦ ἐξαντλήσουν τὴ λειτουργία τους ἡ φυτικὴ καὶ ἡ αἰσθητικὴ ψυχὴ, γιὰ νὰ ἐκδη-

βληθέντος, τῇ δὲ σπερματικῇ αὐτοῦ δυνάμει συμπήξαντος ἐν τῇ μήτρᾳ τὸ ἔμβρυον, ἐνέησιν αὐτῷ τὴν ψυχὴν ὁ Θεός, ἐκδοσὴ Δωροθέου Βουλισμᾶ (:), ἐν Λειψίᾳ 1784), ἀφοῦ ρητὰ δηλώσει ὅτι ἡ παρὰ τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς Γρηγορίου τοῦ Νύσσης εἰσαγομένη περὶ τούτου τοῦ ζητήματος γνώμη ἀπηγόρευται παρὰ τῆς Ἐκκλησίας, ὡς συμβαίνουσα τῇ ὠριγενιακῇ φλυαρίᾳ τῇ προὔπαρξιν ὑποτιθεμένη τῆς ψυχῆς τῷ φάσκειν ἔμψυχον εἶναι τὸ σπέρμα καὶ τὴν ψυχὴν ἐκ τῶν ἄνω τοῦ γένους ἔλκειν προγόνων, ἐκθέτει τὴν προσπάθεια τοῦ Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ νὰ ἐρμηνεύσῃ συμβιβαστικὰ τὴ διδασκαλίαν τοῦ Γρηγορίου : Ὁ δὲ γε τὰ θεῖα σοφὸς Μάξιμος, δεινὸν ἡγησάμενος ὑπάγεσθαι τῇ ὠριγενιακῇ αἵρέσει τὸν ἐνδοξότατον ἐν Θεολογίᾳ... ἐγγνωμόνως τὰ τοῦ Γρηγορίου εἰς τὴν εὐσεβῆ βιαζόμενος δόξαν..., ἀλλ' οὐκ ἐξεγένετο αὐτῷ ἱκανῶς τοῦτο ποιῆσαι...) (72, 12 - 73, 6). Ὁ Σχολάριος στὶς ἀπαντήσεις του (*Oeuvres complètes* 1, 461-504. χαρακτηρίζει μετριωτέρους περὶ τὸ ψεῦδος τοὺς τὴν ψυχὴν συγκαταβάλλεσθαι τῷ σπέρματι πεφρονηκότας, ἐπειδὴ οὔτε τὸ σπέρμα τῆς λογικῆς ψυχῆς αἷτιον ἐδόκουν οὔτε τὸν σπείραντα (ἐκεῖνο γὰρ ἀπὸ τοῦ ἀνδρός, ταύτην δὲ ἀπὸ Θεοῦ), περὶ τὸν τῆς παραγωγῆς χρόνον τε καὶ τρόπον σφαλλόμενοι..., καὶ βρίσκει τρόπους νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ἀσύμφωνον πρὸς τὴν «κοινὴν καὶ ἀληθῆ γνώμην τῶν διδασκάλων τῆς πίστεως» διδασκαλίαν τοῦ Γρηγορίου: ἐν ᾧ μὲν οὖν λόγῳ δοκεῖ τοῦναντίον λέγειν ὁ θεῖος Γρηγόριος, τοῦτον ἔνιοι τῇ πρὸς ἐκεῖνον αἰδοῖ ψευδεπίγραφον εἶναι λέγουσιν... (467, 10 ἐπ.), ... οὐκ ἐμφαινομένην ἔχει καθαρῶς τὰ τῶν λόγων ῥήματα τὴν εὐσεβῆ τοῦ Μαξίμου διάνοιαν, ἢ αὐτοῖς ἐπιτίθουσιν, ἀλλ' εἰ καὶ ἀληθῶς ἦν αὕτη δόξα τοῦ ἱεροῦ Γρηγορίου, θαυμάζειν οὐ χρὴ... ἔλεγε γάρ, ἰδίᾳ γνώμῃ στοιχῶν, πρὶν ἐξετασθῆναι ταύτην ἐν ταῖς μετὰ ταῦτα συνόδοις... καὶ φανερῶς ἀποδοκιμασθῆναι (467, 17 ἐπ.). Ἀκόμῃ πιὸ θερμὰ ὑπερασπίζεται τὴ γενικὴ διδασκαλίαν τοῦ Γρηγορίου στὸ δεῦτερον λόγῳ (486, 6 - 504, 37), ὅπου καὶ ἡ ἑξῆς συμβιβαστικὴ κρίσις τοῦ Γενναδίου: *Εἰ δέ που καὶ δόξειαν οὗτοι* (sc. οἱ πατέρες) *πρὸς τὸν μέγαν ἐκεῖνον διίστασθαι τῶν διδασκάλων χορόν, πρῶτον μὲν, εἰ καὶ καθάπαξ διίσταντο, θαυμαστὸν οὐδὲν ἂν ἦν... οὔτε δόγμα τῆς ἱερᾶς τοῦτο πίστεως, ζήτημα δὲ φιλοσοφία καὶ θεολογία προσῆκον, κὰν τοῖς τοιοῦτοις οἰκείως τῇ δυνάμει κρίνουνσιν ἕκαστοι... (497, 35 ἐπ.).*

7. Ἡ διάκρισις τῆς ψυχῆς σὲ φυτικὴν, αἰσθητικὴν καὶ λογικὴν (νοερά) καὶ ἡ διαδοχικὴ ἐμφάνισις τῶν μερῶν αὐτῶν τῆς ψυχῆς στὸ νέο ἀνθρώπινον ὃν υἱοθετεῖται κατηγορηματικὰ π.χ. ἀπὸ τὸν Θεοφάνη Μηδεῖας, ἀπὸ τὸν ὁποῖο μάλιστα ἐμφανίζεται ὡς ἡ ἐπίσημη διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας: ... πρῶτον μὲν διαφαίνεσθαι ἐν τῷ σπέρματι τὴν φυτικὴν, εἶτα μετὰ τὸ παγεῖν αὐτὸ καὶ ψυχωθῆναι τὴν αἰσθητικὴν, μέχρις ἂν ὁ Θεὸς ἐπαγάγῃ τὴν νοεράν χρόνῳ καὶ τρόπῳ οἷς οἶδε μόνος αὐτός (63, 22 ἐπ., πρβλ. 85, 31 καὶ 59, 13 ἐπ.). Ἡ φυτικὴ καὶ ἡ αἰσθητικὴ ψυχὴ δὲν εἶναι βέβαια ἐνυπόστατοι οὐσίαι, ὅπως ἡ νοερά, ἀλλ' ἐκεῖνες ταύτῃ εἰσὶ δυνάμεις ἀχώριστοι καὶ ἐν μετ' αὐτῆς. — Τὸν χρόνο μεταβάσεως

λωθῇ πιά καὶ ἡ ἴδια σ τ α δ ι α κ α κατὰ τὴ βραδεῖα πορεία πρὸς τὴ δια-
νοητικὴ ὠρίμανση τοῦ νέου ἀνθρώπου. Ἡ ἀντίθεση αὕτη εἶναι πιὸ ἐμφα-
νὴς στὸν τίτλο τῆς (μὴ σωζομένης) παραγρ. ε' (340, 13-14), ὅπου ἀμφι-
σβητεῖται ρητὰ τὸ ὅτι τὸ ἔμβρυο κυβερνᾶται ἀπὸ τὴ φυτικὴ καὶ μόνο ψυχὴ
ὅσο εἶναι στὴ μήτρα.

Ἡ θέση τοῦ Ἀρέθα στὸ εἰδικώτερο πρόβλημα τοῦ χρόνου εἰσόδου
τῆς λογικῆς ψυχῆς στὸ ἔμβρυο προκύπτει ἀπὸ τὴ διατύπωση τοῦ τίτλου
τῆς (ἐπίσης μὴ σωζομένης) παραγράφου θ': "Οτι τελεία ἡ λογικὴ
ψυχὴ ἐν τῇ συλλήψει δίδοται... (343, 9). Τὴ θέση τοῦ ὁ Ἀ-
ρέθας στηρίζει στὴν ἐπιστολὴ του μὲ μιὰ σειρὰ ἀπὸ ἐπιχειρήματα, ποὺ
ἀποτελοῦν κυρίως ἀντίκρουση ἐνστάσεων: κεφάλαια στ'-ιε'. Οἱ τίτλοι
τῶν κεφαλαίων αὐτῶν (343, 1-27) εἶναι:

ς'. Πρὸς τοὺς λέγοντας, ἐπεὶ μὴ σαφῶς λογίζεσθαι πάρεστι τῷ ἐμβρύῳ καὶ τοῖς
νηπίοις, οὐδὲ ἔχειν τοιαύτην δύναμιν ταῦτα ὑποληπτέον.

ζ'. "Οτι καὶ οἱ φυσιογνωμονοῦντές φασι τὴν ψυχὴν ἐν ἐκάστῳ καταλλήλως τοῖς ἐαυτῆς
ἡθεσι διαπλάττειν τὸ οἰκεῖον σῶμα.

η'. Διὰ τί μὴ τῶν κατὰ μήτραν μνήμην τὸ ἔμβρυον φέρει μηδὲ τῶν κατὰ τὴν νηπίαν
ἡλικίαν.

θ'. "Οτι τελεία ἡ λογικὴ ψυχὴ ἐν τῇ συλλήψει δίδοται καὶ οὐδὲν ἢ τοῦ ὀργάνου ἀτέλεια
ταύτην παραβλάπτει, ὡς οὐδὲ τὸν τεχνίτην τὸ ἐλλιπὲς τοῦ ὀργάνου ἐν ᾧ ὅτι εἰ τὸ ἀπὸ τῆς
ἐνεργείας τὴν ἔξιν οὐδὲν βλάπτει ἢ τοῦ ὀργάνου ἀνεπιτηδειότης, πολλῶν δὴπου οὐ βλάπτει
τὸ μὴ πρὸς ἔξιν προσδεόμενον ἐνεργείας.

ι'. "Οτι εἰ σῶματος δεῖται ψυχὴ πρὸς τὸ <ἐνεργεῖν>, οὐχ οἷόν τε τούτου χωρίζεσθαι,
ἀλλὰ συμφθεῖρεσθαι τούτῳ.

ια'. "Οτι οὐκ ἀσώματος ἡ ψυχὴ, εἰ μεριστῶς ὑφίσταται, ἀλλ' <ἔτι> ἀτιμότερα τοῦ
τελειοῦντος σώματος.

ιβ'. "Οτι καὶ ὁ νόμος μάταιος ἔσται ὁ ἐπὶ τῶν ἀμβλώσεων, οὐ γὰρ εἰς ἄνθρωπον ἢ βλάβη.

ιγ'. "Οτι καὶ ἀτελὴς ὁ ψυχικὸς διάκοσμος, εἰ σωμάτων εἰς τελειότητα δεῖται, καὶ οὐδὲ
τελεία πάλιν ἡ ψυχὴ τοῦ σώματος ἀναχωροῦσα.

ιδ'. "Οτι οὐ μόνον ἀτελὴς ἡ οὕτω παραγενομένη, ἀλλὰ καὶ πάμπαν ἀποχωροῦσα τοῦ
σώματος σβέννυται.

ιε'. Πρὸς τοὺς λέγοντας, εἰ τελεία ἡ λογικὴ τῇ κνήσει καταπέμπεται, ἀνάγκη προὔπαρ-
ξιν ψυχῶν πρεσβεύειν.

ἀπὸ τῆ φυτικῆς (anima vegetativa) στὴ λογικὴ ψυχὴ (anima rationalis), ποὺ ὀρίζεται
μάλιστα στίς 40 ἢ 80 ἡμέρες ἀπὸ τῆ σύλληψη, δέχεται τὸ ἀρχαῖο ἐκκλησιαστικὸ δίκαιο
στὴ Δύση ὡς τὸν χρόνο ἐμψυχώσεως τοῦ ἐμβρύου, πρὶν ἀπὸ τὸν ὅποιο ἡ ἀμβλωση τιμω-
ρεῖται κατ' ἐξαίρεσιν ἐπιεικέστερα (βλ. Maurach, *Deutsches Strafrecht*, B.T., 1969⁵, 56).
Ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι στὸν Γεννάδιο, 466, 22 διαβάζομε: *καπειδὰν τὸ ἀνθρώπινον σπέρ-
μα ζῶον γένοιτο φυσικῶς ἐν τῇ δεξαμένῃ γαστρὶ τοῦ θηλέως, καὶ τὸ ὄργανον διαρθρωθῇ,
τετταράκοντα δὲ καὶ μικρόν τι πρὸς ἡμέρας τοῦτο διαρθροῦσιν ἐν τῇ μητρὶ, καὶ αὐτὸς
ἐν αὐτῷ κτίζει τὸ πνεῦμα...* Βλ. καὶ σημ. 15.

Handwritten note: *Handwritten note: ...*

Handwritten mark: *Handwritten mark: ...*



Εἶναι φανερό ὅτι ὁ Ἀρέθας δέχεται ὅτι σῶμα καὶ ψυχὴ δημιουργοῦνται μαζὶ καὶ συνυπάρχουν ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμὴ τῆς συλλήψεως τοῦ ἐμβρύου στὴ μήτρα τῆς μητέρας. Ἡ διδασκαλία αὐτὴ —πιστεύει— ὄχι μόνο δὲν προσκρούει σὲ κανένα βασικὸ δόγμα τῆς πίστεως —ἀφοῦ δὲν ἀποδίδεται στὸ σπέρμα ἢ στὸν πατέρα τοῦ νέου λογικοῦ ὄντος καὶ ἡ ιδιότητα τοῦ αἰτίου τῆς γενέσεως τῆς λογικῆς ψυχῆς (ρητὴ δήλωση : πα ρ α γ ο μ έ ν η ὑ π ὸ Θ ε ο ὦ τ ῶ διαπλασσομένῳ εἰσκρίνεται), ἀφοῦ δὲν σημαίνει ἀποδοχὴ τῆς προϋπάρξεως τῆς ψυχῆς (ρητὴ ἀπόκρουση ἐνὸς τέτοιου συσχετισμοῦ στὴν παράγρ. ιε') οὔτε καὶ εἶναι ἐκτεθειμένη στὸ δίλημμα, νὰ ἀφήνῃ ἡ ψυχὴ, καίτοι ἀνώτερη καὶ θεία, ὡς μεταγενέστερη τοῦ σώματος, τὸ προβάδισμα σ' ἐκεῖνο καὶ νὰ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ σταδιακὴ ἀνάπτυξη τοῦ σώματος, ὅπως ἐξαρτᾶται ἀπὸ αὐτὴν ἡ αἰσθητικὴ, ποὺ ἐμφανίζεται μετὰ τὴ φυτικὴ ψυχὴ⁸, ἀλλὰ παρουσιάζεται σύμφωνη καὶ μὲ τὴ διδασκαλία τοῦ Γρηγορίου Νύσσης, πρὸς τὴν αὐθεντίαν του, καίτοι σὲ ἐπὶ μέρους θέματα, ὁ Ἀρέθας δύο φορές ἐπικαλεῖται⁹.

Ἡ διδασκαλία τοῦ Γρηγορίου Νύσσης γιὰ τὴ γένεση τῆς λογικῆς ψυχῆς, κατὰ τὴ συνοπτικώτατη διατύπωση τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ (*Ὁ θεῖος Γρηγόριος ὁ Νυσσαεὺς καὶ ὁ πολὺς τὴν ὁμολογίαν καὶ τὴν φιλοσοφίαν Μάξιμος οὔτε πρεσβυτέραν τὴν ψυχὴν τοῦ σώματος οὔτε μεταγενεστέραν τιθέασιν, ἀλλ' ὁ μ ο ὦ τ ῆ κα τ α β ο λ ῆ τ ο ὦ σ π έ ρ μ α τ ο ς, ἐπιτηδείου πρὸς ὑπόδοχὴν ψυχῆς τυγχάνοντος, ταύτην ὑφιστάνουσι. . .*)¹⁰, ἀλλὰ

8. Βλ. τὴν προβληματικὴ αὐτὴ στὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὴ σχετικὴ λύση της στὸ ἄρθρο τοῦ Moraux, ὁ.π. 266 ἐπ.

9. 353, 10 ἐπ. : *Πρὸς τοῦτό μοι δοκῶ καὶ τὸν θεῖον τὴν γλῶσσαν Γρηγόριον ἀπενθύνοντα διαρρήδην βοᾶν τὸν ἀχώρητον χωρεῖσθαι διὰ μέσης ψυχῆς νοεράς μεσιτενοῦσης θεότητι καὶ σαρκὸς παχύτητι . . .*, 356, 11 : . . . ὁ καὶ Γρηγόριος, ὃν θεῖον εἶναι τὸν λόγον ἀληθῆς ἐπεβάλετο φήμη, προμηθῶς ὑπετέμετο . . . — Ὁ Ἀρέθας ἐπικαλεῖται ἀκόμη στὸ κυρίως θεολογικὸ μέρος τῆς ἐπιστολῆς του ἀπὸ τοὺς πατέρας τὸν Κύριλλον Ἀλεξανδρείας, ἐνῶ σὲ δύο σημεία (354, 2 καὶ 355, 16) ἀναφέρεται μὲ ἀποστροφὴ στὸν Ἀπολινάριο, τὸν ὁποῖο καταδικάζουν καὶ ὅλοι οἱ μεταγενέστεροι γιὰ τὴ διδασκαλία του τῆς ἐκ διαδοχῆς γεννήσεως τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὸ σπέρμα, οὐ μόνον σώματος ὑπάρχοντος ἀρχὴν ἀλλὰ καὶ ψυχῆς (Σχολάριος 1, 483, 31 ἐπ. κ.ά.).

10. *Διδασκαλία παντοδαπὴ* 59 : *Πότε ἡ ψυχὴ τῶ κνουμένῳ ἐνοῦται σώματι* (41, 1-12 West.). Χαρακτηριστικὴ ἡ ταύτιση τῆς διδασκαλίας τοῦ Μαξίμου μὲ τὴ διδασκαλία τοῦ Γρηγορίου (βλ. σημ. 6 καὶ E. Stéphanou, *La Coexistence initiale du corps et de l'âme d'après S. Grégoire de Nysse et S. Maxime l'Homologue*, «Échos d'Orient» 31 (1932) 304-15, ἰδιαίτερα 308-15). Ἡ προσωπικὴ θέση τοῦ Ψελλοῦ προκύπτει ἀπὸ τὴν παράγρ. 59, ὅπου μνημονεύει ἀκόμη μόνο τὴν ἀδιακρίβωτη θέση τοῦ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ (*Ὁ τὴν θεολογίαν μέγας Γρηγόριος ἀσαφῆς ἐστὶ περὶ τοῦτο τὸ μέρος, καὶ οὐκ ἂν αὐτὸν ῥαδίως εὗροις ταύτη ἢ ἐκείνη προσκείμενον τῶν δοξῶν*, 41, 2-4), καθαρώτερα

καὶ τῶν μεταγενεστέρων συγγραφέων τῆς πλούσιας ἀντιρρητικῆς γραμματείας¹¹, εἶναι ἀκόμη πιὸ κατηγορηματικὴ¹² (βλ. τὴ διατύπωση ἐν τῷ σπέρματι, συνεσπαρμένην κλπ., ἐνῶ στὸν Ἀρέθα εὐρύτερα: ἐν τῇ συλλήψει

ὁμως ἀπὸ τὴν παράγρ. 60, ποὺ ἀκολουθεῖ: *Εἰσκρίνεται τῷ σώματι ἡ ψυχὴ ὥσπερ ἡ ἀνατολὴ τοῦ ἡλίου πάντα ἀθρόως ἐμπίπλησι τοῦ φωτός· καὶ γὰρ καὶ αὕτῃ ἀθρόως ὅλον ἐξάπτει τὸ σῶμα εἰς τὴν ζωὴν καὶ ζωοποιεῖ τοῦτο ἐπιτηδείως ἔχον πρὸς τὴν ἔνωσιν ταύτης, . . . καὶ τὸ σῶμα ἀθρόως ἐλλάμπεται ὑπὸ τῆς ψυχῆς· καὶ οὐ δεῖ τῆς ἀμερίστου ζωῆς καὶ δυνάμεως διηρημένας ἐπινοεῖν τὰς ἐλλάμψεις ἢ τὰς μετοχάς, ἀπεικαστέον δὲ αὐτῇ τῇ τοῦ ὄντος μετοχῇ εἰς τὸ γινόμενον· ὥσπερ γὰρ τὸ ὄν ἀχρόνως τῷ γινομένῳ πάρεστιν οὕτως καὶ αὕτῃ ἀχρόνως τῷ σώματι* (41, 14-24), καὶ ἀκόμη καθαρώτερα ἀπὸ τὴν παράγρ. 198: . . . ὁμοῦπόστατα κατὰ τὴν χριστιανικὴν δόξαν ὀνομάζονται (ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα), ὅτι οὐδέτερον τοῦ ἑτέρου προγενέστερον ἢ τῷ χρόνῳ πρεσβύτερον, ἀλλ' ὁμοῦ ψυχὴ καὶ σῶμα γεγόνασιν εἰς ἀπαρτισμὸν μιᾶς ὑποστάσεως (97, 27-30). Βλ. καὶ P. Joannou, *Christliche Metaphysik in Byzanz* 1, Die Illuminationslehre des M. Psellos und I. Italos, Etall 1956, 102-4, περισσότερο γιὰ τὸ ὑλικὸ παρὰ γιὰ τὴ σύνθεση καὶ τὴν ἐρμηνεία ἐξ αἰτίας ὠρισμένων συγχύσεων· ἡ τελικὴ ἄποψη ὅτι ἡ ταυτόχρονη γένεση ψυχῆς καὶ σώματος δὲν σημαίνει ἀποδοχὴ καὶ τοῦ Traduzianismus τοῦ Γρηγορίου Νύσσης, ἐπειδὴ γίνεται στὸ πνεῦμα τῆς διδασκαλίας τοῦ Ψελλοῦ γιὰ τὸ «σπερματικὸ λόγος», χρειάζεται ἐπαλήθευση.— Σημαντικὸ εἶναι ὅτι ἡ ταυτόχρονη γένεση ψυχῆς καὶ σώματος ἐμφανίζεται στὸν Ψελλὸ μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἀχρόνου παρουσίας τῆς ψυχῆς στὸ σῶμα καὶ τὴ ζωοποίηση τοῦ τελευταίου ἀπὸ τὴ ψυχὴ ἀθρόως.— Μὲ τὴν εὐκαιρίαν αὕτῃ ἐπισημαίνω ὅτι μιὰ ἄγνωστη ἀπὸ ἄλλη πηγὴ μαρτυρία τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ γιὰ τὸν σφαῖρον τοῦ Ἐμπεδοκλῆ (τὸν σφαῖρον τοῦτον οἱ νεώτεροι ἐπὶ συγχύσεως παροιματικῶς τιθέασιν) στὰ ἀνέκδοτα Σχόλια στὴν ἀριστοτελικὴ Φυσικὴ (L. Benakis, *Doxographische Angaben über die Vorsokratiker im unedierten Kommentar zur «Physik» des Aristoteles von M. Psellos*, Χάρις Κ. Βουρβέρη, Ἀθῆναι 1964, 349) διαπιστώνομε τώρα ὅτι ἀπαντᾷται καὶ στὸν Ἀρέθα στὴν ἴδια ἐπιστολὴ *Πρὸς Νικήταν*: . . . καὶ πάντα ἐν πᾶσιν, ὅπερ οὐ πόρρω τοῦ Ἐμπεδοκλέους Σφαίρου καὶ τοῦ τὰ πάντα κυκεῶνος συγχέοντος, οὐκ ὄντος τὸ ἀπὸ τοῦδε χωρὶς τὰ Μυσῶν καὶ Φρυγῶν διορίζοντος.

11. Παραδειγματικὰ χρησιμοποιοῦμε πάλι τὸν Θεοφάνη Μηδείας: *εἰσὶ δέ τινες οἱ τὴν ψυχὴν ἀξιοῦντες συγκαταβάλλεσθαι τῷ σπέρματι τελείαν λογικὴν, ἐκεῖνο μὲν ἀπὸ τοῦ ἀνδρός, ταύτην δὲ ἀπὸ Θεοῦ* (66, 28), . . . ἐμνήσθη δ' ὁ ἐν ἁγίοις Γρηγόριος ὁ Νύσσης καὶ περὶ τῶν ἀμβλωμάτων, εἰ ἥδει τούτοις ἐνούσας τελείας λογικὰς ψυχὰς (67, 22· πρβλ. Ἀρέθας 349, 11: *Ἔτι εἰ μὴ τῇ πρώτῃ προαγωγῇ τάχιστα τὸ χαρακτηρίζον ἐνιδρυθείη τῇ ἀνθρωπίνῃ συστάσει, οὐτ' ἂν τι διοίσῃ τῆς τῶν ἀλόγων συλλήψεως ἀνθρωπος οὐτ' ἂν ἐνδίκως εἰς αἶμα δίκην ὑπόσχη ὁ ταῖς ἐπιφόροις ἀμβλώσεως ἐνεχόμενος . . .*). Βλ. ἐπίσης στὸν Σχολάριο: *Ἐνιοὶ ἀμαθῶς δοξάζουσι τὴν ἀνθρωπειάν καὶ λογικὴν ψυχὴν ἐν τῷ σπέρματι εἶναι εὐθύς ἐκκρινόμενῳ καὶ σπειρόμενῳ . . . καὶ πρῶτον μὲν εἰς βεβαίωσιν τῆς τοιαύτης δόξης τὸν μακάριον προβάλλοντα Νύσσης Γρηγόριον* (1, 461, 11 ἐπ.). Ἀλλ' οὕτε τῷ Νύσσης τίθεσθαι χρὴ λέγοντι τὴν λογικὴν ψυχὴν ἐνεῖναι τῷ σπέρματι καὶ σαθρῷ πάντῳ λόγῳ πειρωμένῳ τοῦτο δεικνύναι . . . (1, 465, 23). Πρβλ. καὶ 1, 481, 1 ἐπ.

12. Βλ. π.χ. *Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου*, PG 44, 233 D: *ἐνὸς ὄντος τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ διὰ ψυχῆς τε καὶ σώματος συνεστηκότος, μίαν αὐτοῦ καὶ κοινὴν τῆς συστάσεως τὴν ἀρχὴν ὑποτίθεσθαι . . .*, 236 B: . . . καὶ τὴν ἀνθρωπίνην σπορὰν ὑπειλήφαμεν ἔχειν

πρβλ. Μάξιμος : τὸ εἶναι λαμβάνουσα κατὰ τὴν σύλληψιν ἅμα τῷ σώματι, PG 91, 1324), πρᾶγμα ποὺ ἐπέτρεψε τὴν ἀπόδοση στὸν Γρηγόριο Νύσσης (ἀλλ' ὅχι καὶ στὸν Μάξιμο) ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πίστη στὴν ταυτόχρονη γένεση σώματος καὶ ψυχῆς καὶ τὴ διδασκαλία γιὰ τὴν κληρονομικὴ μετάδοσή της (Traducianismus ἢ Generationismus¹³). Μιὰ τέτοια διδασκαλία δὲν φαίνεται ὅτι μπορούμε νὰ ἀποδώσωμε καὶ στὸν Ἀρέθα, ὅταν ἔχωμε τὴ σαφῆ διατύπωση : τελεία ταῖς τῶν ἀνθρώπων γενέσεσιν ἢ λογικὴ ψυχὴ παραγομένη ὑπὸ Θεοῦ τῷ διπλασσομένῳ εἰσκρίνεται.

Ἡ διδασκαλία τέλος (Creationismus), γιὰ τὴν ὁποία οἱ δύο βυζαντινοὶ σοφοὶ τοῦ 15ου αἰῶνος προβάλλουν τὸ κῦρος τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν τῶν λοιπῶν διδασκάλων συμφωνίαν (ἀναφέρονται ρητά : ἐκ τῶν Εὐρωπαίων ὁ μακάριος Ἀύγουστίνος, ἐκ τῶν παρ' ἡμῖν Ἀσιανῶν ὁ θεολογικώτατος Κύριλλος, κι ἀκόμη ὁ Βασίλειος, ὁ Θεοδώριτος, ὁ Ἰσαὰκ κ.ἄ.), μπορεῖ νὰ συνοψισθῇ στὴν κατακλειδα τοῦ πρώτου λόγου τοῦ Σχολαρίου (1, 480, 26 ἐπ.) : μηδὲν οἷον λοιπὸν μήτε εὐσεβέστερον μήτε σοφώτερον καὶ τοῖς διδασκάλοις ὡς ἐδείχθη δοκοῦν τοῦ τὴν ψυχὴν ἐκ Θεοῦ δημιουργοῦν μὲνην ἐν ὁργανωμένῳ τε καὶ μεμορφωμένῳ τῷ σώματι...¹⁴, ἢ στὴ διατύπωση τοῦ Θεοφάνους Μηδείας (58, 31) : διαπεπλασμένῳ καὶ ὁργανοῦ τάξιιν ἀπειληφότι τῷ σώματι θεόθεν ἐγχεῖται ἡ ψυχὴ¹⁵.

ἐν τῇ πρώτῃ τῆς συστάσεως ἀφορμῇ συνεσπαρμένην τὴν τῆς φύσεως δύναμιν. — Ἀπὸ τὴν εἰδικὴ στὸ θέμα μας βιβλιογραφία, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἄρθρο τοῦ E. Stéphanou (σημ. 10), βλ. καὶ Ph. Böhner - E. Gilson, *Christliche Philosophie*, Paderborn 1954³, 106 ἐπ., J. P. Cavaernos, *St. Gregory of Nyssa on the Origin and Destiny of the Soul*, Belmont 1956, 1-5, B. N. Τατάκης, *Ἡ συμβολὴ τῆς Καππαδοκίας στὴ χριστιανικὴ σκέψη*, Ἀθήνα 1960, 259 ἐπ., *The Cambridge History of Later Greek and Early Medieval Philosophy*, Cambridge 1970², 446-56.

13. Βλ. Stéphanou, ὁ.π. 307 καὶ ἰδιαίτερα 314, Cavaernos, ὁ.π. 3.

14. Πρβλ. ἀκόμη καὶ τὶς ἐξῆς συμπερασματικὲς φράσεις τοῦ Σχολαρίου : *Δημιουργεῖ τοίνυν τὴν λογικὴν ψυχὴν ὁ Θεὸς μορφωθέντι τε καὶ διατυπωθέντι τῷ ταύτης ὁργάνῳ αὐτῆς εἵνεκα γινομένῳ* (1, 470, 11), *δεῖ τοίνυν τοῦ ὁργάνου πρῶτον γινομένου τῇ ὁδῷ τῆς φύσεως, τὴν ψυχὴν λοιπὸν θεόθεν ἐγκτίζεσθαι* (1, 464, 14), *λείπεται γὰρ ἄλλος τις χρόνος καὶ τρόπος ὑπάρξεως πρόσφορος μὲν τῇ ψυχῇ καὶ οἰκεῖος, πάσης δὲ ἀτοπίας ἀπηλλαγμένος, ὁ μετὰ τὴν τοῦ ὁργάνου κατασκευὴν ἔνδον ἐν τῇ μητρὶ* (1, 469, 31 ἐπ.) κ.ἄ. Βλ. τέλος καὶ τὴν ἀρνητικὴ διατύπωση μὲ τὴν ἄμεση ἀναφορὰ στὸ κυρίως θεολογικὸ θέμα τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ θείου Λόγου : *Οἱ τῷ σπέρματι τὴν λογικὴν μὲνηντες ψυχὴν οὐ μόνον ἔξω λόγου καὶ τῆς περὶ αὐτὴν ἀληθείας καὶ πάσης ἄλλης φιλοσοφίας καὶ θεολογίας οὕτω λέγουσιν, ὡς ἐδείχθη, ἀλλὰ καὶ τῇ ἐνανθρωπίσει τοῦ θείου Λόγου σαθρὸν ὑποτιθέντες βάθρον, οὐκ ἐπαΐουσιν* (1, 485, 12 ἐπ.).

15. Ὡς πρὸς τὸν προσδιορισμὸ τοῦ χρόνου κατὰ τὴ διάρκεια τῆς κηρύσεως, στὸν ὁποῖο ἔχει συντελεσθῇ ἡ μορφοποίησι καὶ ἡ ὁργάνωσι τοῦ νέου ὄντος, ὥστε νὰ ἐγκαθι-

DIE ENTSTEHUNG DER VERNUNFTSEELE NACH ARISTOTELES UND DER CHRISTLICHEN LEHRE

ANLÄSSLICH EINES NEUEN TEXTES VON ARETHAS

Zusammenfassung.

Der bis zur Herausgabe der *Scripta minora* des Arethas von Kaisareia nur aus der Inhaltsübersicht bekannte *Brief an Niketas* des byzantinischen Gelehrten (850 - 944) über die Menschwerdung Christi enthält Arethas' Stellungnahme zum Problem der Entstehung der Vernunftseele: diese wird vom Gott als vollkommene schon durch die Empfängnis dem Leib verliehen. Dabei wird ausdrücklich die von Aristoteles in *De gen. anim.* B 3 dargelegte Lehre verworfen, namentlich die Lehre von der Beseelung des körperlichen Produkts in Entfaltungsetappen (Hervortreten der intellektiven Seele nach der vegetativen und sensitiven). Die ins einzelne gehende Kritik der aristotelischen Lehre ist leider bei der handschriftlichen Überlieferung verloren gegangen. Es steht jedoch fest, daß auch die aristotelische Konzeption vom späteren Eintritt des Nous von außen (θύραθεν) in den Leib von Arethas verworfen wird, sofern diese Konzeption die Präexistenz der Seele bedeutet.

Was die christliche Auffassung betrifft, so steht Arethas mit seiner These vom Eintritt der Vernunftseele durch Gottes Wirken in den Keim schon vom Augenblick der Befruchtung nicht auf dem Boden der offiziellen Lehre der Kirche und der patristischen Tradition, sondern stellt sich hinter Gregor von Nyssa. Der große Kirchenvater lehrte nämlich die gleichzeitige Entstehung der Seele und des Leibes und galt als Traduzianist, weil er noch glaubte, daß die Vernunftseele durch den Samen in den Mutterschoß eingepflanzt sei, also daß die Eltern dem Kinde die Seele samt dem Leibe schenkten. Diese Folgerung trifft allerdings auf Grund Arethas' Aussagen, für ihn nicht

δρυθῇ σ' αὐτὸ καὶ ἡ ψυχὴ, ὁ Θεοφάνης Μηδείας δὲν ἐπιχειρεῖ νὰ δώσῃ ἀπάντησιν· ἀντίθετα γράφει: . . . μέχρις ἂν ὁ Θεὸς ἐπαγάγῃ τὴν νοερὰν χρὸνω καὶ τροπῶ, οἷς οἶδε μόνος αὐτός, 63, 24. (Βλ. καὶ 73, 18, 75, 23 ἐπ., ὅπου κάνει ἐντύπωση ἡ ἀποστροφὴ: εἰ δέ τις ἔροιτο. . . τὸ πότε, καὶ ποῦ, καὶ πῶς ἡ τῆς ψυχῆς εἰς τὸ σῶμα γίνεται εἰσοίκησις. . ., ἴτεον αὐτῷ παρ' αὐτὸν τὸν δρῶντα, ἐφ' ᾧ πυθέσθαι καὶ μαθεῖν καὶ ἡμῖν ἀπαγγεῖλαι. . . Εἰ δὲ οὐχ οἷόν τέ ἐστὶν αὐτῷ τοῦτο, ἀλλ' ἀναμεινάτω βραχὺ· μικρὸν γὰρ ὅσον ὁ Κύριος ἔρχεται καὶ οὐ χρονεῖ. . .). Ἀντίθετα στὸν Σχολάριο συναντοῦμε τὸν ἀκριβῆ προσδιορισμὸ τῆς «διαρθρώσεως» τοῦ σπέρματος στὸ μητρικὸ κόλπο καὶ τῆς εἰσόδου τῆς ψυχῆς ποὺ εἶναι τετταράκοντα καὶ μικρόν τι πρὸς ἡμέρας (I, 466, 24). Βλ. καὶ σημ. 7.

zu, da er das Moment der Schöpfung der Seele durch Gottes Wirkung entschieden hervorhebt und Gott zur alleinigen Ursache der Entstehung der Seele erklärt.

Die von Arethas angeschnittene Problematik wird von diesbezüglichen Texten des Michael Psellos († nach 1078) und der Spätbyzantiner Theophanes von Medeia († 1472) und Georgios Gennadios Scholarios († 1468) besonders erhellt. Die zwei letzteren legen in einem Austausch von Reden über die Einpflanzung der Seele im Körper durch Gott, neben einer Übersicht der zum Thema von der Antike bis Augustinus und Johannes von Damaskos vertretenen Thesen, die offizielle Lehre der Kirche dar, welche sie sich auch zu rechtfertigen bemühen. Besonders interessant ist dabei der Angriff des Theophanes gegen Gregor von Nyssa und der Versuch des Scholarios für Gregors abweichende Lehre einige erklärende Gründe auszuarbeiten.

Athen

Linus Benakis